

SØNDERSE BYLOV

Af Aage Fasmer Blomberg

De store Landboreformer i Slutningen af det 18. Aarhundrede kom til at indvarsle en ny Tid for den danske Bondestand. Det gamle Landsbysamfund med dets ældgamle Sæder og Skikke, med Fællesskab og Trevangsbrug forsvandt og gav Plads for det nye, hvad enten det var nye Driftsformer eller Udskiftning og Udflytning.

Landsbyfællesskabet havde sin Rod i den tidlige Middelalder. Alleerede i de gamle Landskabslove, der blev nedskrevet o. 1200, paa Valdemarernes Tid, træffer vi Indretningen af Landsbyernes Tilliggende; det er dog kun Hovedtrækkene i Landsbyens Liv og Arbejde, der her trækkes op, og vil vi have nærmere Oplysninger om Bondens Liv i Fællesskabets Tid, maa vi gaa til Bylavene, til Viderne og Vedtægterne.

Gennem dem kan vi følge Bondens Arbejde fra Morgen til Aften. Vi faar at vide, hvorledes Bondens Liv former sig Aaret igennem, baade i det daglige og ved Festerne. I Viderne afspejler sig et særligt Samfund, Bondens, præget af Sammenhold og Hjælpsomhed. For enhver, der vil studere og vide noget om Bondeliv i gamle Dage, er derfor disse Vider og Vedtægter en overordentlig Hjælp, der giver et noget andet Billede af Fællesskabets Bønder end det, der ellers er overleveret os.

De ældste af de bevarede Vider stammer fra det 15. og 16. Aarhundrede, men langt de fleste er dog fra det 17. og 18. Aarhundrede. Om mange af dem gælder det, at de gaar tilbage til ældre Tider; de kan saaledes have bevaret Træk af Ejendomsforhold, der hører hjemme i den tidlige Middelalder, eller de kan indeholde Skikke og Minder, der gaar helt tilbage til hedensk Tid. Viderne er

gaaet fra Mund til Mund, indtil de blev nedskrevet. Der er imidlertid flere, der ikke er præget af tidligere Tider, det gælder særlig om Viderne fra det 18. Aarhundrede. I den Tid har Præster og Herremænd tit søgt gennem en Bylov at indføre Forbedringer i Landbruget.

Bønderne maatte rette sig efter Bestemmelserne i Viderne. Forseelser og Overtrædelser medførte Bøder. Viderne havde Lovskraft. Allerede i 1492 fastslog Kong Hans i Fyns Vedtægt, at Viderne skulde overholdes. Gang paa Gang indskærpedes dette i den følgende Tid, indtil det endelig sloges fast i Christian V's Danske Lov.

En stor Del af Viderne er i vore Dage gaaet tabt; thi da Landbo-reformerne kom, mistede de deres Betydning og blev lagt hen. Godt 300 er dog trykt i Værket „Danske Vider og Vedtægter“. Æren herfor tilkommer 2 Mænd, der herved har gjort sig højt fortjent af dansk Kulturhistorie.

Det er Højskolelærer Poul Bjerger († 1931) og Oberstløjtnant Thyge J. Søegaard († 1911). I Slutningen af det 19. Aarhundrede paabegyndte de Indsamlingen af de gamle Bylove. Udbyttet blev rigere, end de maaske havde tænkt sig. Utrættelig undersøgte de Bibliotekerne og gennemgik Godsarkiverne og gejstlige Arkiver, men dermed slog de sig ikke til Taals. De drog ud paa Landet og talte med Folk og optegnede, hvad de hørte, og undertiden fandt de i Gaardene den gamle Bylov velbevaret. 1904 kunde de udgive det første Bind, der indeholdt en Række Vider fra Øerne. 1908—10 kom andet Bind med Vider fra Jylland, og 1913—20 kunde Poul Bjerger udgive et tredie Bind med nogle sønderjyske Vider samt nogle, hentet rundt om i Landet. Efter Poul Bjerges Død er i Aarene 1932—38 udkommet to Bind, begge udgivet af August F. Schmidt.

De udgivne Vider strækker sig over Tidsrummet 1460—1854. Den ældste er fra Nykøbing Mors, det er et aabent Brev fra Borgmester og Raad med Regler og Bestemmelser vedrørende en Mark, som Byen har faaet af Christian I. Den yngste er en Hegnsvedtægt fra Lydinggaarde i Brahetrolleborg Sogn. Det drejer sig om Hegnet om

Marken Kejslerlung, og Hegnsvedtægten var gældende lige til Kejslerlung blev udskiftet i 1920. Af de godt 300 trykte Vider er kun c. 30 fra Tiden efter Landboreformerne.

37 af de trykte Vider hører hjemme paa Fyn. Heraf er 4 udaterede, nemlig Viderne fra Drigstrup, Bjærge Herred fra før 1698, fra Avernakø i Sallinge Herred fra c. 1706, fra Egeskov Husmandslav i Sunds Herred fra før 1805, og fra Vantinge i Sallinge Herred fra 1810—20. Den ældste af de fynske Vider er fra c. 1500, den er fra Allese i Lunde Herred og var i Brug til c. 1800; nu findes den i Rigsarkivet, men inden den havnede her i 1892, var dens første 9 Artikler gaaet tabt. 4 stammer fra det 16. Aarhundrede: Horne (Sallinge Herred) fra 1559, Lumby (Lunde Herred) c. 1592, Bjerne i Horne Sogn (Sallinge Herred) 1593 og Østrup (Lunde Herred) fra 1598. 10 er fra 17. Aarhundrede, Resten er fra 18. og 19. Aarhundrede.

Blandt de i „Danske Vider og Vedtægter“ aftrykte fynske Bylove findes ogsaa Byloven fra Sønderse (Skovby Herred).¹ Byloven har tidligere været trykt, idet Lærer Elling i Sønderse allerede i 1913 gav nogle Meddelelser om Byloven og gengav den i den første Aarbog, som Historisk Samfund for Odense og Assens Amter udsendte. Byloven fandtes da hos Oldemanden i Sønderse. Oldemandens Eksemplar er stærkt medtaget og desværre ikke bevaret i sin Helhed, f. Eks. mangler baade Begyndelse og Slutning.

Ved en Undersøgelse for nogle Aar siden i Dallunds Arkiv, der findes i Landsarkivet, var jeg imidlertid saa heldig at støde paa Herskabets Eksemplar af Byloven, og det viste sig, at Herskabet bedre havde forstaaet at tage Vare paa sit Eksemplar end Oldemanden, thi Eksemplaret var helt, intet manglede. Den eneste Forskel, der ellers er paa de to Eksemplarer, er en Ombytning af Kapitlerne 5 og 6.

I det følgende gengives de Artikler af Byloven, der tidligere ikke har været trykt; jeg har tilstræbt at følge de Principper, som maa ligge til Grund for Gengivelsen i „Danske Vider og Vedtægter“.

¹ Danske Vider og Vedtægter, III, 460—473.

Eftersom Hans kongelige Majest's allernaadigste Lov² Pagn. 477 tillader enhver Landsby Almue og Byemænd til Deris Byes Nytte og Tarf, hvilcken alle Mand skulle være pligtige at holde og efterkomme, og hvo derimod gjør og dend ey vil holde, at han da maa pandtes for u-Lydighed, da som vi samptlige Synderse Byemænd efter vores Herskabs Approbation Befinder, at det er paa samptlig vores Gavn og Nødte /: saasom hidindtil i Mark og By har været slet Hegn og Skik :/ at faa en Vedtægt indretted, som alle og enhver, der Bor og bygger her udi Synderse, eller sig her sammesteds opholder, være sig Præsten, Degnen, Gaardmænd, Huusmænd, Inderster³, Tjenestefolk, Karle og Piger, gamble og unge, gifte eller u-gifte, nuværende eller herefter kommende, ingen undtagen i nogen Maade, sig herefter skulle Rette og forholde, under Straf som her efter følger og vedbør.

1ste Capitell

Om Guds Frygt og Kirche-gang

1ste Artichul

Hvo, som arbejder under Prædichen paa nogen Helligdag, bøder til Byen 3 Mark, saa skal og enhver Huusfader og Huusmoder entholde⁴ baade sig og sine Børn og tjeneste-Tiunde paa Søndagene fra Arbejde baade før og efter Prædiken, undtagen hvis⁵ som af stor Fornødenhed og sin Næste sig eller sine særdeles at hielpe og redde, sig kand tildrage, saavidt Guds Ord tillader, og enhver med en god sam Vittighed kand vide sig at lefve.

2den Artichul

Hvo, som nogen Brændevin fald⁶ haver paa nogen Søndag eller Helligdag, førend Guds tjeneste er til Ende, alene til de siuge og rejsende, hafver forbrudt hvad han hafver med at fahre og desforuden bøde til Byen 1 Mark, og den, som driiker Kiøber til Ofverdaadighed og at bøde til Byen 1 Mark.

² Christian V.s Danske Lov. ³ Indsiddere. ⁴ afholde. ⁵ hvad. ⁶ til fals.

2det Capitell

Om Aaldermanden og Stefne

1ste Artichul

Den skal være Aaldermanden, som er forstandig og er en god Hegnsmand, som udi alt kand komme Byens og Almuens Gafn og Beste.

2den Artichul

Skal Aaldermandens Lehned⁷ gaa ret om i Byen, i lige Maade forholdis med Stoelsbroder.⁸

3die Artichul

Byeloven skal altid være hos Aaldermanden og holdes vedlige, hvo hende fordærfver, bøder til Byen 4 Mark og forfærse⁹ hende igen.

15de Capitell

Om de afdødes Begravelse

Naar nogen af Byen, som er forarmet, ved Døden afgaar, saa dens Formue til Begravelsen icke kan tilstræke, da skal samptlige Byemænd være forpligtet dend dødes Liig at lade begrave uden noget derfor at begiere af deris paa-Rørrende med mindre den døde hafver der i Byen formuende Slægt, hvo det icke vil efter komme, bøde til Byen 2 Mark, Iligemaade skall forholdis med andre fattige Folk, enten de ere føde i Sognet eller uden for.

16de Capitell

Om Vüde¹⁰ og Pandt

1ste Artichul

Saa som Loven tilholder, at hvis Bøder og Straf efter Byens Vedtægt enten Græsning eller andet Byen tilhørende bekommes, maa ey til Gilde eller Drick anvendes, men schal udgives til at betale Salt, Jern og Tiære til Byens Nytte og Beste, hvilcke 4re Mænd skal ræcke

⁷ Hvervet som Oldermænd. ⁸ Oldermændens Bisidder og Medhjælper.

⁹ Oldermænden skal anskaffe et nyt Eksemplar. ¹⁰ Bøde.

Haand for Betalingen, og hvo, som ikke frembær sit Pandt, naar paakræfves, bøde første Gang 8 Sk., anden Gang dobbelt.

2den Artichul

Naar udtages Tiære eller Salt til Byens Fornødenhed at kiøbe, og enhver sin Anpart og falden Bøde icke til rette forrelagt Tiid vil betalle, da pantes derfor af Aaldermanden og 4re Mænd, og hvis som efter denne Bye-Lov vorder pandtet og icke inden 4re Ugger derefter bliver indløst, da skall Pandtet till Byen være forbrudt.

3die Artichul

Hvo, som icke betaler deres Viide, som de ere faldne for¹¹, i det seneste 8te Dage før Sankt Michelsdag, da efter Bye-Loven pantes, samme. Dog skal og samptlige Bye-Mænd møde til Stæfne ved Advarsel, hvo ey møder bøde 8 Sk.

4de Artichul

Hvis Viide og Græspenge¹², der falder i Byen, skal anvendes til Byens Beste, til Salt, Jern og Tiære efter Lovens Maade, og naar de kommer til Deeling, da nyder de hele og halfve Gaarde lige meget.

5te Artichul

Og som hiid til hafver været en slem og ond Sædvane udi Sønderse med Driken og Pandten til Dricken, da gandske ophæfves hervid deres Drick, og maa ingen Pandten eller Straf af Byens Bøder anvendes til nogen Drik udi ringeste Maade, ved hvad Nafn næfnes kan, men hvis Straf og Bøder der falder til Byen, anvendes till Byens Nytte og Gavn efter næstforregaaende Artichuller indholder, og skal Bøderne indsamles af Aaldermanden udi en Sparbøsse, som Byen bekoster, og være udi hans Giemme, for hvilcken Sparbøsse skal være 3de Laase, hvortil Herskabet skaffer sin og Byen den anden.

¹¹ idømt. ¹² Den Betaling, hver Bonde i Byen gav for Kreaturerne Græsning i Bymarken.

Hvilcke forskrevne af os samptligen for os og vores Efterkommere, saasom det er til vores egen Nytté og Gavn, holdes og efterkommes u-Ryggelig i alle Maader til Bekræftelse under vores Hænder.

Datum Sønderse d. 1ste Maj Anno 1718.

Derefter følger 28 Underskrifter, heraf 26 kun med Forbogstaver.

Da Poul Bjerge lod Oldermændens Eksemplar trykke i 3. Bind af Danske Vider og Vedtægter, formodede han, at det, der var gaaet tabt, var en Indledning og 1. Kapitel om Kirkegang og Guds frygt, ligeledes mente han, at 2. Kapitel som Overskrift havde haft „Om Oldermænd og Stævne“. Han mente ogsaa, at der havde været flere Kapitler. Som vi har set af det foregaaende, slog Poul Bjergeres Formodning til; foruden Indledningen, 1. Kap. og 2. Kap.s første 3 Artikler manglede 15. og 16. Kapitel samt Slutningen.

Det vil være rimeligt her at give et Referat af Bylovens øvrige Artikler, dels fordi sikkert ikke alle er i Besiddelse af Aarbogens 1. Bind eller Danske Vider og Vedtægter, dels fordi man da kan faa et Billede af, hvordan Livet gik sin Gang i Sønderse i den Tid, den gamle Bylov var gældende.

Dagen før Voldermisdag¹³ var der aarligt stort Røre i Sønderse; thi paa den Dag blev Oldermændene indsat, og Byloven gik fra Gaard til Gaard. Valget og Indsættelsen af Oldermænd og Stolsbroder foregik paa Bystævnet, hvor alle Bymændene mødte op uden forudgaaende Varsel. Den, der ikke mødte, kunde idømmes en Bøde. At være Oldermænd var et Slags borgerligt Ombud; man kunde ikke bede sig fri derfor, med mindre Alderdom og Svaghed lagde sig hindrende i Vejen, og hvis det var Tilfældet, skulde der alligevel betales en Bøde til Byen. Paa lignende Maade gik det for sig ved Valget af Stolsbroder. Hvervene gik paa Tur i Bylavet, og naar Oldermændene var indsat, fik han Oldermændshornet, og det var ogsaa ham, der opbevarede Byloven. Oldermændene, der som tidligere nævnt skulde være en forstandig Mand og en god Hegnsmand, var Bylavets For-

¹³ Valborgsdag, egl. Kirkefesten paa denne Dag.

mand og den, der indkaldte til Bystævne og ledede Forhandlingerne; naar de fleste af Bymændene var samlet, kunde han erklære Bystævnet for aabnet. Han skulde selv være til Stede, og kom han for sent, maatte han betale Bøde. Naar Sagerne paa Stævnet var tilstrækkeligt gennemdrøftet, og Oldermænden og Flertallet af Bymændene havde taget en Beslutning, maatte Mindretallet rette sig efter den.

Oldermænden skulde imidlertid ikke blot lede Stævnets Forhandlinger, det var i det hele taget hans Pligt at tage sig af enhver Ting, der kunde være til Nytte for Byen. Hans Arbejde og Omsorg for Byen vurderedes højt, og hvis nogen af Byens Folk syntes, at han var forsømmelig i Tjenesten og ikke holdt god Skik i Byen, havde de Lov til at anklage ham for Herskabet eller Fuldmægtigen, som saa kunde afhøre begge Parter. Hvis Oldermænden blev kendt skyldig, skulde han første Gang bøde 2 Mark til Byen, anden Gang det dobbelte; for imidlertid at forhindre, at trætkekære Bymænd rejste unødigt og urigtig Anklage, bestemtes det, at Anklageren i saa Tilfælde skulde bøde.

Oldermændens Myndighed var stor. Naar han paa Herskabets Vegne eller paa Byens Vegne indkaldte til Møde paa Bystævnet, skulde alle Bymændene møde. Hvis de havde lovligt Forfald, var syge eller var fra Byen i Herskabets Ærinde, skulde de alligevel give Oldermænden Meddelelse herom, saafremt de vilde undgaa Bøder, og samme Regler gjaldt, naar Kvæget var kommet ind paa Markerne, og naar Gærderne skulde sættes.

De idømte Bøder skulde Oldermænden kræve indbetalt; men han maatte ikke straffe Bymændene, der havde forset sig, førend 8 Mænd havde undersøgt og henstillet den til Herskabets Afgørelse.

I Bylavet kunde der tit være mange haarde Halse, og helt let har det ikke altid været for Oldermænden at skaffe Ro og Orden. Det har ikke hørt til Sjældenhederne, at der opstod Spektakler paa Stævnet, og at Oldermænden blev trakteret med Skældsord; ofte har man vist Modvilje, naar Bøderne skulde betales, ja, undertiden overfaldet Oldermænden med Hug og Slag; og for at bevare Roen og Freden

i det lille Samfund maatte man tage haandfast paa opsætsige og genstridige Bymænd og ved Trusler om høje Bøder søge at faa dem til at holde sig Loven efterrettelig.

Et af Oldermændens vigtigste Hverv var at paase, at Hegn, Gærder og Grøfter og Led stadig var i forsvarlig Stand. Voldermisdag drog man ud for at rejse Gærderne; thi til den Tid skulde alle Mark-, By- og Havegærder kunne staa for et „fuldt siun“. Hvis et Gærde var brøstfældigt og ikke blev anerkendt, maatte den forsømmelige Bymand bøde 4 Skilling, uanset Gærdets Art og Størrelse, desuden forlangtes, at det brøstfældige Gærde skulde være i fin Stand senest 8 Dage derefter, og hvis det heller ikke var i Orden til den Tid, idømtes Synderen en Bøde paa 8 Skilling, og den eventuelle Skade skulde godtgøres.

Oldermanden udtog blandt Bylavets Medlemmer de 4 Synsmænd, der skulde begynde deres Virksomhed i Begyndelsen af Maj Maaned og fortsætte dermed til Hø- og Kornhøsten var færdig. Mindst een eller to Gange om Ugen skulde Synet forvise sig om, at de Gærder, „som åldermanden hafver at gaa med“, var i Orden. Hvor et Gærde fandtes beskadiget, skulde Ejermanen øjeblikkelig have Besked herom, og det var da hans Pligt straks at reparere Gærdet eller ogsaa betale en Bøde og den eventuelle Skade; saafremt Ejermanen ingen Meddelelse havde faaet af Synet om det beskadigede Gærde, maatte dette betale Bøden og erstatte den Skade, der kunde være forvoldt.

Det var nemlig af stor Betydning for Bønderne, at Gærderne om Markerne var lukkede. Gærderne om Rugmarken skulde f. Eks. være „gauflukske“¹⁴ lige til Mikkelsdag, og den forsømmelige straffedes med Bøder.

Lidet hjalp det imidlertid, at den enkelte Bymand gjorde sit Yderste for at overholde Bylovens Bestemmelser om Hegn og Gærder, naar ikke alle i Byen gjorde det. Man foer derfor meget haardt frem mod dem, der ikke gad følge de sædvanlige Stier og Veje i Marken og derfor søgte Genvej ved at krybe over andre Folks Gærder, det

¹⁴ d. v. s. lukkede, saa at Kvæget kunde holdes ude.

var desuden strengt forbudt at opbryde en anden Mands Gærde og gaa over hans Lod uden Tilladelse.

At tage gamle Gærdestave var en Fristelse, mange faldt for; men hvis nogen „gårdmand, husmand, inderster nogen deres børn eller tiennistetiunde“ bar eller kørte Gærdestave til Byen, var Bøden 2 danske Mark til Byen; medmindre det skete med Bymændenes Vilje og Viden. Det var ogsaa en Selvfølge, at de, der færdedes i Marken, lukkede Leddene forsvarligt efter sig.

Byens Grøfter skulde gerne være færdig samtidig med Ledene og Gærderne. De skulde være 1 Alen brede, og Grøftevolden 2 Alen høj. Aarlig skulde Oldermændene tilholde samtlige Bymænd at beplante Gærderne og Grøftevoldene med Pil, men det var strengt forbudt at afkviste dem, slaa Barken af dem eller fælde dem, undtagen paa sin egen Jord, og selvfølgelig maatte man heller ikke hugge Tjørn eller El i en anden Mands Skovpart. Brud herpaa straffedes strengt, ikke blot med en Bøde til Byen, men ogsaa til Herskabet, og dette fastsatte Bødens Størrelse.

Kærnen i den gamle Bylov er dog Bestemmelserne om Pløjning og Saaning, om Fælle og Overdrev. Kapitlet herom er derfor det fyldigste i Byloven og bestaar af ikke mindre end 19 Artikler. Det var ogsaa i Jordfællesskabets Tid nødvendigt, at der var bestemte Regler for Pløjning og Saaning, for Kreaturerne Græsning o. s. v.

Som bekendt var Bymarken delt i 3 Vange, og hver Gaard havde sin Del spredt over hele Bymarken. Lodderne var derfor smaa, og for at vide, hvor den ene Ager holdt op, og hvor den næste begyndte, bestemtes det, at der altid skulde være en „fur Jord“ mellem Agrene, og denne Fure maatte følgelig ikke ompløjes, og det var ikke velset, at man pløjede noget af Naboens Eng eller Ager, ej heller at man red og kørte paa Naboens Jord og afslog hans Græs, med mindre Kornet og Høet var „afslaget“.

Og naar Saaningen begyndte, maatte der ikke være andre Heste eller Kvæg i Bymarken end dem, der hørte til Ploven, og ligesaa i Høsttiden, da maatte man kun have Heste og Kvæg i den Mark,

man høstede i, og om Natten skulde de sættes paa den pløjede Græsmark eller i Engen. Uden Tilladelse maatte man ikke tøjre eller bede paa anden Mand's Grund, før der var afhøstet. Overtrædelse af alle disse Bestemmelser straffedes strengt, ikke blot maatte der erlægges en Bøde til Byen, men den forvoldte Skade skulde erstates.

Naar Kornet var høstet, var det Skik og Brug at slippe Kvæget løs i Vangene, men inden det skete, skulde det dog vedtages af alle Bymændene, og saafremt en eller anden var bag efter med sin Høst, skulde de andre i Landsbyen komme ham til Hjælp.

Før Høstens Afslutning græssede Kvæg og Heste paa Fælleden, d. v. s. den Del af Bymarken, der tilhørte Bymændene, Landsbyen, i Fællesskab. Hvor mange Heste og hvor meget Kvæg man maatte lade græsse her, afgang af Gaardenes Størrelse, og de Gaardmænd, der havde for meget Kvæg paa Græs, maatte da betale til dem, der ikke havde saa meget Kvæg gaaende paa Fælleden, som de egentlig havde Ret til. Det var forbudt at slippe andet Kvæg end Byens ind paa Fælleden, saa længe der var nogen i Byen, der krævede Græsning, men naar alle havde faaet det, de forlangte, maatte den Gaardmand, der havde Krav paa Græsning til flere Dyr, end han havde paa Fælleden, indtage fremmed Kvæg. Husmændene maatte ogsaa lade deres Kvæg græsse paa Fælleden mod Betaling til Byen, og disse Penge opkrævedes af Oldermændene. Naar Kvæget græssede paa Fælleden, skulde det være forsynet med Gaard- eller Bomærke. Umærket Kvæg skulde indtages af Oldermændene, og hvis Ejeren ikke havde meldt sig i Løbet af 3 Dage, skulde der gives Anmeldelse herom til Herskabet. I Byloven havde man forudset, at ikke alt Kvæget var fredeligt. Heste og Kvæg, der sprang over Gærderne eller brød igennem dem, skulde holdes i forsvarlig Forvaring. Svin og Hunde, der bed Faar, Lam, Gæs eller „andet Smaakreaturer“, skulde ligeledes være forsvarligt forvaret, og Hundene skulde være bundne eller ogsaa have en Fod hugget af. Gæs, der fløj i Kornmarken, skulde stækkes.

Et særligt Kapitel er viet Byens Tyr og Orne. Det var ogsaa en af Oldermændens Pligter at sørge for, at man holdt en god Tyr. 8 Dage

før Allehelgensdag skulde den paa Stald. Den Gaardmand, der skulde føde Tyren Vinteren over, fik af de andre Bymænd et Fjerdingkar godt Byg for hver Ko. Tyren skulde passes godt, og to Gange om Aaret, ved Mikkelsdag og ved Paaske, skulde Oldermændene tillige med 3 Mænd undersøge, om Tyren var vel røgtet. Samtlige Bymænd ejede ogsaa en Orne, der det første Aar var hos Oldermændene, og siden gik paa Omgang mellem Bymændene, indtil den ikke længere var tjenlig, og naar det Tidspunkt indtraf, skulde der straks købes en ny. Den Gaardmand, der havde Ornen paa Stald, havde Krav paa 2 Skæpper Havre af hver Bymand.

Vejene paa Byens Grund skulde aarligt holdes vedlige og stod under Oldermændens Tilsyn, alle Bymændene var pligtige til at hjælpe til ved Udbedringen, der skulde finde Sted, naar Vaarsæden var saæt, ligeledes var alle Bymændene pligtige til ved Snefog at rydde Vejene og holde dem farbare. Det betragtedes som uforsvarligt at grave Ler- og Tørvegrave samt kaste Grøfter nær ved Alfarvej.

Den mest frygtede Ulykke, der kunde ramme en Landsby i Fællesskabets Dage, var en Ildebrand. De tæt sammenbyggede Gaarde med deres Straatag var et let Bytte for Luerne. 3 Gange om Aaret skulde derfor Oldermændene og 4 Bymænd bese Ovne og Ildsteder. Det skete ved Voldermisse, Midsommer og Mikkelsdag, og forefindende Mangler skulde gøres i Stand, og hvis dette ikke skete til rette Tid, skulde saadanne Ildsteder nedrives af Synsmændene, og for Forseelsen og Efterlædigheden maatte den skyldige bøde til Byen. Bestemmelsen om, at de 4 Synsmænd skal bøde 8 Skilling hver, hvis de efter at være varslet, nægtede at gaa med Oldermændene, kunde tyde paa, at man ikke har været særlige ivrige efter dette Hverv. Brønde og indhegnede Vandingssteder stod ligeledes under Oldermændens Tilsyn.

En af de menneskelige mest tiltalende Bestemmelser i Byloven er den om Hjælp til „forarmede og arme Folk“. I Byloven vedkendte man sig sine medborgerlige Pligter. Bylavet tog sig paa den smukkeste Maade af sine fattige Medlemmer. Enhver, der blev fattig paa

Grund af Sygdom eller Uheld med Kreaturerne, havde Krav paa Hjælp af de andre, hver Helgaard skulde saaledes hjælpe med 1 Dags Arbejde og pløje et „Forleed“, og var det i Hø- og Kornhøstens Tid, skulde der ydes tilsvarende Hjælp. Men hvis nogen af „Fortrædelighed“, eller fordi Vedkommende ikke vilde holde Folk, som kunde hjælpe ham, lod sit Korn staa uhøstet, var Naboerne ikke forpligtede til at hjælpe. Naar fattige Mennesker kom til Landsbyen og ikke selv kunde gaa videre, var de Bymænd, der havde Ager og Eng i Marken, pligtige til at hjælpe dem til en anden By, dog maatte man ikke „paaføre“ nogen nogle fattige efter Solnedgang.

At man søgte at værne om Markfreden er en Selvfølge. Det var forbudt at malke andre Folks Køer, at stjæle Tøjr i Marken, at tage Skoene af Hesten o. s. v. Ogsaa mod Tyveri og Bedrageri søgte man at værne det lille Samfund. Fremmede, der kom til Byen og bedrog Bymændene, maatte ingen „huse“, og Bymændene skulde være enige om at drive dem fra Sognet og Byen, og hvis nogen laante dem Hus uden Herskabets Vilje, da maatte han bøde til Byen for hver Nat. Desværre kunde det ogsaa hænde, at „udædiske og tyfagtige folck“ fandtes i selve Byen, og ved Tyveri i Byen var alle Bymænd pligtige til at underkaste sig en almindelig Husundersøgelse; hvis et Tyende blev beskyldt og overbevist om Tyveri, skulde Husbonden straks skille sig af med Vedkommende, og han maatte paa ingen Maade søge at skjule Tyveriet.

Efter gammel Skik og Sædvane kunde man endnu i Sønderse nyde Igangs- og Afgangsol, 1 Td. Øl, saa længe Bymændene opførte sig ordentlig. Det bestemtes derfor, at den Bymand, der med Ord eller Gerning optraadte utilbørligt, naar Øllet gik rundt, skulde bøde til Byen saa meget, som Oldermænden og 4 andre Mænd vurderede det til; og hvis Oldermænden ikke greb ind overfor enhver Uskikkelig, maatte han selv bøde.

Naar man sammenligner denne Bylov fra Sønderse med de øvrige fynske Vider og Vedtægter, spores der i dem alle et Fællespræg, nemlig Kravet om Enighed og bestemte Terminer for Arbejdets Ud-

førelse. Og i alle Viderne afgøres Byens Sager paa Stævnet, og Fler-tallet er her det afgørende.

Der er derfor intet mærkeligt i, at flere Bestemmelser i de enkelte Vider næsten er ens, men man studser dog, naar man sammenligner Sønderse Bylov med Byloven fra Bolmerod.¹⁵ Denne indeholder 22 Kapitler, 89 Artikler samt en Indledning og en Slutning. Sønderse Bylov bestaar af 16 Kapitler, 79 Artikler, samt Indledning og Slutning. 33 Artikler er ens i begge Bylove. Naar der er flere Artikler i Bolmerods Bylov, skyldes det blot, at den er mere inddelt. Alt tyder paa, at Byloven i Sønderse har været Forbillede for Bymændene i Bolmerod. Om det saa er Bønderne selv eller Herskabet paa Gyldensteen, der har ønsket det saadan, faar staa hen.

I Maj 1718 har Bymændene i Sønderse vedtaget Byloven. Af Indledningen fremgaar det tydeligt, at der tidligere har været Bestemmelser om Hegn og Skel. Mange af disse Bestemmelser har maaske i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede været forældet og fremkaldt Stridigheder, og muligvis har dette medført visse Ændringer, da den ny Bylov blev vedtaget.

Bønderne i Sønderse var Fæstere under Dallund, og Gaarden ejedes i 1718 af Prins Carls Staldmester Jørgen Frederik Haxthausen. 1710 havde han som Kreditor overtaget Gaarden, men hans Virksomhed som Godsherre er lidet kendt. Dog ved vi, at han udvidede Godset ved Køb af ikke mindre end 500 Tdr. H. 1713 havde han en Strid med Bymændene i Allese om Gærde og Skel,¹⁶ og der er en ikke ringe Sandsynlighed for, at det er ham, der som Godsherre staaer bag ved Affattelsen af Byloven i 1718. Bønderne angiver udtrykkeligt, at der før 1718 har været „slet Hegn og Skik“. Herskabets Indflydelse mærkes nemlig gentagne Gange i Loven. Herskabet har saaledes aprobeeret Loven, og det har en Nøgle til den Bøsse, der rummede Bønderne og saaledes Haand i Hanke med, at Pengene brugtes til Gavn for det lille Samfund og ikke til Drik.

¹⁵ Danske Vider og Vedtægter, I, p. 350—368.

¹⁶ Aarbog for Odense og Assens Amter 1921, p. 589.

Bymændene henholdt sig til, at kgl. Majestæts Lov¹⁷ tillod dem at have en saadan Vedtægt, og man mærker tydeligt, hvorledes Bønderne ved Udarbejdelsen af Artiklerne om Bøderne sørger for, at disse bliver efter Lovens Paabud. Af Bylovens sidste Artikel fremgaar, at det tidligere var Skik og Brug at bruge Pengene til Gilde og Drik. Naar det i 1718 skal bruges til Byens Nytt og Bedste, skyldes det Regeringens Indgriben. Den vilde forhindre, at Bønderne forfaldd til Drikkeri, og senere skærpedes yderligere Regeringens og Herskabets Kontrol over Bønderne; i en Bylov, der i 1724 er forfattet af Danske Kancelli, er saaledes Bestemmelserne om Gilderne blevet strøget.¹⁸

Da Byloven i Sønderse blev givet, havde Fællesskabet haft sin bedste Tid, og da Landboreformerne kom, var det ude med det gamle Landsbysamfund. Afgørende i saa Henseende blev Forordningen af 23. April 1781 om Fællesskabets Ophævelse, der skyldes Joachim Godske Moltke.¹⁹

Allerede i Slutningen af 1750erne og senere var der kommet Forordninger om Fællesskabets Ophævelse og Udskiftning af Jorden, og alle Forfattere, der havde beskæftiget sig med Landbospørgsmaal, var rørende enige i, at Fællesskabets Ophævelse vilde være et stort Gode for den enkelte Bonde, men alligevel var det gaaet langsomt hermed, og Regeringen samlede da i den nysnævnte Forordning alle de Bestemmelser, der hidtil var kommet angaaende denne Sag. Loven gav klart og tydeligt enhver Lodsejer Ret til at faa „sine i Fællig liggende Jorder udskiftede“.

I den følgende Tid kom der mere Fart i Ophævelsen af Fællesskabet, skønt Bønderne mange Gange strittede imod. Fra hele Landet hørtes Klager, da Bønderne mente, at ikke alle nød lige Ret, naar Jorderne blev udskiftet. Vedel Simonsen har givet et ganske godt Billede af, hvorledes Bønderne i Skovby Herred strittede imod.²⁰ Allerede i 1743 var Udskiftningen begyndt i dette Herred, men først 1806 var den endelig gennemført. For Sønderses Vedkommende skete det

¹⁷ Chr. V.s Danske Lov, 13, 31—32. ¹⁸ Scandia 1939, p. 103. ¹⁹ J. G. Moltke 1746—1818. Lensgreve t. Bregentved, Statsminister 1781—84 og 1813—18. ²⁰ Saml. t. Fyns H. og T. IX.

i Aarene 1800—02. Udskiftningen førte selvfølgelig ogsaa megen Ulejlighed og mange Udgifter med sig. Nye Hegn skulde sættes, nye Veje anlægges o. s. v.

Kronen paa Udskiftningen var Udflytningen, hvorved enhver Gaard vilde komme til at ligge midt i sine Marker, men dette vakte endnu mere Bøndernes Uvilje end Fællesskabets Ophævelse. Paa Brahetrolleborg var Frygten for Udflytningen saa stor, at mange Bønder nægtede at tage den tilbudte Gaard og i Stedet bad om et Hus i Landsbyen med 3 Tdr. Land.²¹

Endnu i 1842 skriver Hofman (Bang), at Bøndernes Modvilje mod Udflytningen stadig var en Hindring ved de senere Udskiftninger, der var nødvendige, fordi de ældste havde meget store Mangler.²² Som Aarsag til Bondens Modstand anfører han dels Omsorgen for Børnene, som fra de udflyttede Gaarde ofte havde en ond og lang Vej til Skolen, dels Bøndernes Angst for det ensomme og afsondrede Liv paa Udflyttergaardene. Og som Eksempel paa den ringe Udskiftning anfører han Haarslev, hvor der i 1789—90 kun blev udflyttet 2 Gaarde af 70. Særlig ringe var efter hans Mening Udskiftningen i Sønderse, hvor Dallund havde Marker liggende $\frac{1}{2}$ Mil fra Gaarden, medens Sønderses og Steensbys Jorder løb tæt ved Gaarden.

Fællesskabets Ophævelse blev en Lykke for den danske Bonde og dermed ogsaa for Landet, men forstaaeligt er det, at Bonden, der i Aarhundreder havde levet i Landsbyen og været vant til at modtage og give Hjælp, veg tilbage for at flytte væk fra Fællesskabet og Omgangen med Naboerne. Udskiftningen førte da ogsaa med sig, at enhver Bonde gik mere og mere op i sit eget og kom i et fjernere Forhold til de andre Bønder end tidligere; intet Under, at Bylagene og Bylovene fik mindre og mindre Betydning i 1. Halvdel af det 19. Aarhundrede, thi der var saa godt som ingen fælles Anliggender. Først Andelsbevægelsen skulde skabe et nyt Fællesskab til Gavn for den danske Bonde.

²¹ Rasmussen Søkilde: Gamle og nye Minder fra Brahetrolleborg og Omegn, p. 144. ²² Hofman (Bang): Odense Amt, p. 105 ff.